

Doktorand: Mgr. Petr Lupač

Název disertační práce: Za hranice (výzkumu) digitální propasti

Oponent: prof. PhDr. Jan Jirák, Ph.D. (MUP Praha, UK FSV)

Termín: červenec 2013

Předkládaná disertační práce Mgr. Petra Lupače nazvaná *Za hranice (výzkumu) digitální propasti* (Praha: UK FF 2012) se v rámci oboru sociologie soustřeďuje na problematiku kritického a teoretického uchopení rozšiřujícího se systému informačních komunikačních technologií jako procesu „sociální konstrukce informační společnosti“ (s. 21) s důrazem na tzv. digitální propast jako jeden z významných konstruktů vyznačujících diskurz rozvoje a šíření digitálních komunikačních prostředků. Tomu odpovídají i cíle formulované v úvodu práce, a to především zkoumání „role sociologie v procesu informatizace“, rozplétání vztahu „mezi informační společností a digitální propastí“ a „navržení nového, dostupné empirické evidenci lépe odpovídajícího, modelu digitální propasti“ (vše s. 21).

Práce je strukturována do pěti kapitol rámovaných úvodem a závěrem a doplněných seznamy zkratk, schémat a tabulek, seznamem použité literatury a třemi sadami příloh. V úvodu autor vysvětluje cíle práce, jak byly charakterizovány výše, načež se v poměrně stručné kapitole vyrovnává s pojmem informační společnosti a s ním souvisejícími koncepty a nabízí čtenáři diskusi o přístupech k teorii informační společnosti (TIS) jako obecně metodologickému rámci své práce. Rozhodujícím argumentem této kapitoly je tendence TIS k sebestředné jednostrannosti způsobené tím, že je „součástí širšího ideologického působení“, jež směřuje „k větší závislosti na jednom technologickém systému“ (s. 23).

Jádro práce zjevně tvoří kapitoly 3 a 4. V třetí kapitole se doktorand soustřeďuje na koncept informačního věku Manuela Castellse. Tato kapitola (jež je dle pozn. 51 přepracovanou částí již publikované studie) nabízí na jedné straně velmi poučené čtení Castellse, na druhé straně některé podružné (zvláště životopisné) digrese. Nesporné je, že zvláště v podkapitolách 3.4 *Společnost sítí* a 3.5 *V Internetové galaxii* je Castellsovo pojetí vztahu společnosti a informačních technologií vyloženo se suverénním nadhledem. V této „castellsovské“ kapitole nechybí ani stručné zhodnocení kritik Castellse (podkapitola 3.6), zato čtenářské očekávání poněkud zklame chybějící rezonance Castellse v dobové sociálněvědní literatuře – vždyť zvlášť médiologické a politologické myšlení ovlivnil významně a tři svazky *The Information*

Age patřily svého času téměř k povinné součásti seznamu literatury (za všechny Cardoso *The Media in the Network Society*, 2006). Ve čtvrté kapitole pak doktorand nabízí výklad teoretického a empirického výzkumu digitální propasti a diskusi k tomuto tématu. Zde jsou zvláště hodny pozornosti podkapitoly 4.2, 4.3 a 4.4, v nichž autor nejprve probírá koncepční a metodologické slabiny zkoumání tzv. digitální propasti na úrovni národního státu i na globální úrovni (včetně argumentu o samovolném uzavírání propasti), a pak se soustřeďuje na vztah uzavírání digitální propasti a teorie difúze inovace (DOI), a připravuje si tak půdu pro kritiku (ideologicky) konstruovaného pojetí digitální propasti. Zvláště cenné je to, že autor důsledně vztahuje zjištění z analyzovaných výzkumů k situaci v české společnosti, resp. v ČR. Text tak získává na aktuálnosti a současně velmi příhodně identifikuje mezery v dostupných datech o českém prostředí (viz např. výklad na s. 86). Zde by bylo asi užitečné rozhlédnout při dalším zpracování tématu ještě také po dobové „technooptimistické“ literatuře (základ je vytvořen v úvodní partii k páté kapitole, resp. v pozn. 628-9) a podrobněji zmapovat její (ne)řešení otázek komunikační nerovnosti: vedle Postera, který je v práci zmíněn, by se nabízel již jmenovaný Cardoso, 2006, ale také Fiddler, 1997 (jeho kniha *Mediamorphosis* zůstala trochu nezaslouženě ve stínu Posterova *The Second Media Age*) či Grossman a jeho *The Electronic Republic* (1995).

V páté a šesté kapitole doktorand svá zjištění shrnuje do pokusu o formulování vlastních teoretických představ. Nejprve v páté kapitole identifikuje „soubor základních předpokladů obhajoby teze o digitální propasti“ (s. 153), přičemž jednotlivé položky tohoto souboru pečlivě a detailně probírá a vede o využitelnosti výsledků jejich dosavadních výzkumů kritickou diskusi (viz např. velmi zajímavá pasáž o vztahu ICT a „úspěšnosti“, s. 160n.). V poslední kapitole pak nabízí vlastní „situační pojetí digitální propasti“, k němuž celá práce organicky a cílevědomě směřuje a v němž zhodnocuje dosavadní výklady předložené v předcházejících kapitolách. Silným motivem této části je shromáždění argumentů, které podporují nutnost „zachování paralelních komunikačních či informačních sítí“ (s. 172), byť tento požadavek zůstává převážně v rovině deklaratorní, resp. v rovině shrnutí dosavadních výkladů (svědčí o tom formulace typu „z paradoxu digitální propasti již víme“, s. 180). Šestá kapitola se tak stává faktickým závěrem (a vcelku plynule přechází k skutečnému závěru, s. 183n.).

Doktorand předložil přesvědčivě zpracovanou, zajímavou a podnětnou práci soustřeďující se na příkladu tzv. digitální propasti na kritiku dosavadního „myšlení o Internetu“, a to ve dvou autonomních, ale dotýkajících se rovinách – podrobuje kritické analýze jednak postuláty a

ideové rámce tohoto myšlení, jednak metodologické rámce (a použité techniky) výzkumů, v nichž toto myšlení hledá argumentační oporu. To mu dovoluje kriticky vyhodnocovat jak empirické a teoretické studie vztahující se k tématu, tak poučeně komentovat vlastní praxi, jak se jeví v politických rozhodnutích, dokumentech apod. Autor vhodně vnímá „myšlení o Internetu“ jako nehomogenní soubor diskurzivních praktik, v nichž jako dvě významná těžiště (ovšem s pozvolným přechodem od jednoho k druhému) rozlišuje diskurz spojený s politickým a ekonomickým chováním na jedné straně a akademický diskurz na druhé straně. Prvnímu přisuzuje jako klíčový atribut redukování problému digitální propasti na „otázku fyzického přístupu“, s. 109, druhý charakterizuje kritickým odstupem od prvního, vědomím komplexnosti problému a nechtí k redukcionistickým řešením celého problému (rozhodujícím reprezentantem je zde, zdá se, Van Dijkův model digitální propasti nabídnutý v podkapitole 4.5.2). Vzhledem k tomu, že klíčovým konceptem práce je „digital divide“ autorem překládaný jako „digitální propast“ (překlad vhodně vysvětluje a zdůvodňuje na s. 58), zasloužil by text možná doplnění o diskusi nad tímto pojmem, neboť není v českém sociálněvědním kontextu tak úplně nový (viz „knowledge gap“ jako „vědomostní propast“ v Kunczik 1995 a jinde). Nesporné kvality předložené práce neoslabují ani drobnější nepřesnosti či argumentačně méně propracovaná místa – např. vcelku volné nakládání s pojmem „gramotnost“ v podkapitole 4.5.4 *Digitální dovednosti*, kde autor s Van Dijkovou a Tapscottovou podporou redukuje gramotnost na soubor dovedností (s. 121 a pozn. 486), a pomíjí tak dimenzi gramotnosti jako rozvíjení kritického odstupu a snižování rizik plynoucích z užívání digitálních médií (jak se v případě „digitální gramotnosti“ promítá i do dokumentů přijímaných na evropské úrovni, např. do směrnice Evropského parlamentu a Rady č. 2007/65/ES či doporučení K(2009) 6464).

Práce je napsána terminologicky ukázněným, věcně výkladovým stylem, jen místy se stylisticky dostává do blízkosti publicistického stylu („jak čtenář asi také tuší“, s. 31, „Nyní je možná čtenáři již zřejmé“, s. 54), úplně na místě není ani argument autorem („podle mého názoru“, s. 69), formulačně je precizní, po stránce faktické správnosti pečlivá a suverénní (poněkud nepřesné je označení B. Bagdikiana jako „novináře“, s. 50, jeho akademické a mediálně kritické působení je důležitější než jeho – ostatně již dávná – žurnalistická praxe, ale je pravda, že sám Bagdikian se tak dlouho označoval). Poznámkový aparát je spolehlivý a přiměřeně podrobný, jen zcela výjimečně není tvrzení v textu podpořeno odpovídajícím odkazem („je obecně chápána jako nepřekonaný vrchol“, s. 31, „obecně se za počátek této akcelerace považují“, životopisné údaje v pozn. 32, s. 57, „někteří čeští autoři“, s. 58,

připomínka Thomase Khuna, s. 174, ad.). Poněkud rušivě působí nesystematická práce s typy písma (např. tučné písmo někdy slouží shrnutí, jindy k zvýraznění základní teze či ke zdůraznění pojmu či výrazu, v některých kapitolách a podkapitolách, např. v šesté kapitole či podkapitole 4.4, je časté, v jiných se nevyskytuje vůbec), stejně jako nedůslednost ve vertikální strukturaci textu (zavedené členění kapitol na podkapitoly autor opouští v páté a šesté kapitole, přestože přinejmenším pátá kapitola by strukturaci dovolila, jak napovídá schéma č. 23 shrnující avizované předpoklady obhajoby teze o digitální propasti, s. 168).

Po formální stránce by textu prospěla ještě jedna technická korektura zaměřená především na odstranění nedostatků v užívání interpunkce (namátkou s. 23, 27, 32, 43, 57, 82) a drobných ortografických či technických nepřesností (např. „před tím“ v mottu, s. 23, „u tak u reálných autorů“, s. 27, nedůslednost v užívání zavedených zkratk, viz „teorie informační společnosti“, s. 32).

Mám za to, že Mrg. Petr Lupač předložil původní práci, ve které zpracoval téma aktuální teoreticky i metodologicky, ale také společensky. Stanovené cíle splnil s využitím vhodně volených metod a demonstroval, že kritický přístup podložený empirií je nosnou metodou myšlení o současné společnosti. Práce, laděná především jako příspěvek k rozpravě o metodologii výzkumu tzv. nových médií, je po mnoha stránkách inspirativní a zcela nesporně je významným příspěvkem k (opatrně se rozbíhající) diskusi o vztahu ICT, společnosti a jedince. Na práci oceňuji především – ale nejen – autorovu ukázněnou vůli odhalovat a analyzovat myšlenková klišé, která jsou s ICT i v akademickém diskurzu spojována.

Práce splňuje veškeré nároky kladené na doktorské disertační práce, **proto doporučuji, aby byla přijata k obhajobě.**

V Praze 4. června 2012

prof. PhDr. Jan Jiráček, Ph.D.